

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
INNOVATSION
RIVOJLANISH VAZIRLIGI

ИЖТИМОЙ СОҶАНИ
МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ КОНТЕКСТИДА
ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ ТАРАҚҚИЁТИ:
МУАММО ВА ИСТИҚБОЛЛАР
РЕСПУБЛИКА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АНЖУМАН

МАТЕРИАЛЛАРИ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ПЕДАГОГИКА КАФЕДРАСИ**

**“ИЖТИМОЙ СОҲАНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ
КОНТЕКСТИДА ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ
ТАРАҚҚИЁТИ: МУАММО ВА ИСТИҚБОЛЛАР”**

Республика илмий-амалий анжуман

МАТЕРИАЛЛАРИ

2021 йил 28 май

БУХОРО

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 2 мартдаги 78-фармойиши асосида 2021 йил 28 май куни Бухоро давлат университетида **“Ижтимоий соҳани модернизациялаш контекстида педагогик таълим тараққиёти: муаммо ва истиқболлар”** мавзусида ўтказилмоқда.

Анжуманнинг мақсади - мамлакатимизда таълим-тарбия тизимини янги босқичга кўтариш, педагог кадрлар тайёрлаш сифатини илғор халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш ва олий педагогик таълим сифатини ошириш, педагогик таълим соҳасида илғор хорижий тажрибани кенг жорий этиш, педагогик таълим инфратузилмасини яхшилаш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш ҳамда Республикада ушбу соҳада эришилган илмий натижаларни амалиётга татбиқ қилиш ҳисобланади.

Тақризчилар:

М.Ҳ.Махмудов, педагогика фанлари доктори, профессор

М.Қуронов, педагогика фанлари доктори, профессор

Таҳрир ҳайъати:

Ш.Ш.Олимов, Б.Р.Адизов, Б.С.Сафаралиев, Г.Я.Гревцева,

И.Е.Емельянова

Мақолаларни тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Педагогика кафедраси доценти

Қ.Ф.Абдуллаев

1-ШЎЪБА. ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМНИНГ ИЖТИМОЙ-ФАЛСАФИЙ ВА АНТРОПОЛОГИК АСОСЛАРИ

ТАЛАБАЛАРДА КРЕАТИВЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР

Б.Р.Адизов

БухДУ педагогика кафедраси профессори, п.ф.д.

Креативлик «турли вазиятларда таълим ва тарбияга оид масалалар юзасидан қарорларини қабул қилишда яққол намоён бўлади у педагогнинг ижодий фаоллигини тавсифлайди¹» моҳиятига кўра ОТМ талабаларида креатив фикрлашга йўналтирилган сифатларни ривожлантириш улар томонидан педагогик, психологик ҳамда мутахассислик фанлари асосларидан тўла хабардор бўлиш, улар томонидан ўзлаштирилган билимларни амалиётда фаол қўллаш олиш кўникма ва малакаларини шакллантириш ҳисобига кечади.

Бугунги кунда креатив мутахассисларни шакллантириш замонавий жамият таълим тизимининг асосий вазифаларидан биридир. Қўйилган вазифага фақатгина креатив таълимни мақсадли ҳолда олиб бориш билан эришиш мумкин, бунда педагогик жараённинг ҳар бир иштирокчисига янги билимларни тушунтириш, яратиш ва ундан самарали фойдаланиш учун шароит яратишга имкон беради.

Жаҳондаги глобаллашув ва таълимнинг интеграциялашуви жараёнида мутахассисларнинг креатив фикрлашга тайёргарлигини ривожлантириш масаласи долзарб вазифалардан бири сифатида белгиланмоқда. Хусусан, АҚШнинг Гарвард университетида ташкил этилган Career Services маркази томонидан иш берувчилар ўртасида ўтказилган ижтимоий сўров натижаларига кўра иштирокчиларнинг 74,8% қисми малакали мутахассиснинг касбий компетентлигини белгиловчи муҳим мезон сифатида креативлик ва ностандарт тафаккур тарзи билан боғлиқ сифатларни белгилаган. Сингапурдаги Нанъян технология университети Бизнес мактабида ҳам айнан шунга ўхшаш сўровнома натижасида 62,5% иш берувчилар битирувчининг креативлик сифатларини муҳим сифатлар қаторидаги учликка киритишган.

Таълим соҳасидаги нуфузли Халқаро экспертлар томонидан таълим тарбия жараёнига икки хил компетенцияларни уйғун жорий этиш таклиф этилмоқда. Булар: “Hard skills - (инглиз. “қаттиқ” малака) касбий компетенциялар ҳамда “Soft skills” - (инглиз. “юмшоқ”, “мослашувчан” малака) универсал (умумий) компетенциялар.

“Hard skills” - малака даражасини аниқлаш ва ўлчаш мумкин бўлган билимлар мажмуи сифатида (*матнни компьютерда териш малакаси, автомобилни бошқариш кўникмаси, инглиз тилида гапириш, математик билим, компьютер дастурларидан фойдаланиш кўникмаси*), “soft skills” аниқ ва умумий ўлчов бирлигига эга бўлмаган мослашувчан, эгилувчан малакалар (*креативлик, жамоада ишлаш кўникмаси, ҳиссий барқарорлик, масъулият, ташаббускорлик ва ҳок*) сифатида қайд этилмоқда.

“Hard skills” - “қаттиқ” малакага эга бўлиш учун муайян касб бўйича аниқ билим зарур бўлади ва бу кўникмаларнинг мавжудлиги имтиҳон ўтказиш орқали аниқланади.

“Soft skills” - “юмшоқ” компетенциялар (*ижодкорлик, мулоқотга киришиши лаёқати, жамоада ишлаш қобилияти, қатъиятlilik, танқидий фикрлаш ва ҳок.*) эса кўп ҳолларда инсон характери ва ҳаётини тажрибасига бевосита боғлиқ бўлганлиги сабабли шахсий фазилат, хислат, қобилият сифатида ҳам талқин этилади.

XXI асрга қадар таълим тизимида ёшларга асосан “hard skills” – “қаттиқ” малака даражасини беришга эътибор қаратиб келинди. Яъни, муайян касбни пухта эгаллаш, унинг сир-асрорларини тўлиқ ўзлаштириш – шахснинг етук мутахассис эканлигини белгиловчи асосий фактор сифатида қайд этилган.

XXI аср педагогикаси эса замонавий дунёда бу хислатларнинг етарли эмаслиги, эндиликда тафаккурни ривожлантириш, креатив макон, муҳит, креатив шахс, креатив маҳсулот яратишга бўлган эҳтиёж асосида иш тутиш лозимлигини уқтирмоқда.

Барча шахсларда бўлгани каби талабаларда ҳам креатив фикрлашга йўналтирилган сифатлар ўз-ўзидан ривожланмайди. Шунга кўра тадқиқотларда шахс (жумладан, талабалар)да креатив фикрлашга йўналтирилган сифатларни муваффақиятли ривожлантиришнинг бир қатор йўллари ёритилади. Патти Дрепеау томонидан ҳам шахс (жумладан, талабалар)да креативлик сифатларини муваффақиятли ривожлантиришнинг тўртта йўли кўрсатилган.

1-йўл: креатив фикрлаш кўникмасини шакллантириш.

2-йўл: креатив амалий креатив фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш.

3-йўл: креатив фаолият жараёнларни ташкил этиш.

4-йўл: креатив маҳсулот (ишланма)лардан фойдаланиш².

“Креативлик юқумлилик хусусиятига эгадир; креатив бўлиш учун киши кўпроқ креатив инсонлар билан мулоқот қилиши ва ҳамisha изланишда бўлиши лозим. Ҳар қандай кўникмани шакллантириш мумкин бўлганидай, креатив фикрлаш қобилияти ёки кўникмасини ҳам ривожлантириш мумкин.

Бизнинг фикримизча, таълимнинг асосий мақсади шахс ривожланишининг оптимал шартларидан иборат. Бунда талаба нафақат билим олиш балки берилган билимларни ўзлаштириб олиши учун ҳам ҳаракат қилиши керак. Шахснинг ижодий қобилиятини ривожлантириш ва инновацияларни яратишга йўналтириш, муаммо ва фаолият турларини таҳлил қилиш, муаммоларни мустақил тушуниш, имкониятларини ўз-ўзини ривожлантиришга сарфлаш қабиларни мақсад қилиб олингани айнан креатив фикрлашга бўлган эҳтиёжни талаб қилади.

Хорижий мамалакатларнинг таълим тизими амалиётида талабани креатив фикрлашга йўналтирилган сифатларни шакллантириш ёки ривожлантиришга хизмат қиладиган кўплаб метод ва стратегиялар қўлланилади. Булар жумласига кейс стади, лойиҳавий таълим, виттаген, дизайн фикрлаш, синергетик таълим, скампер қабиларни киритиш мумкин. Ушбу метод ва стратегияларнинг дидактик аҳамияти шундаки, улар талабаларни ўқув материаллари юзасидан чуқур ўйлашга мажбур қилади. Шунинг учун креатив фикрлашни ривожлантириш учун машғулотларни интерфаол турларидан, креатив фикрлашни ривожлантириш методларидан ва ижодий таълим муҳитини яратиш учун сканпердан фойдаланиш лозим. Бундай муҳит қулай вазият, ҳар қандай ижодий маҳсулотни қабул қилиш, рағбатлантириш билан характерланади.

SCAMPER инглиз тилидан олинган бўлиб, «тез югуриш ёки «югуриб ўтиш» деган маънони билдиради. Аслида бу метод муаммонинг ечимига саволлар ёрдамида “югуриб ўтиш» ни талаб қилади. Ушбу креатив метод Роберт Эберл томонидан 1997 йил таълимга киритилган. Унинг асосий мақсади муаммога аниқ савол қўйиш, ҳар бир савол турига қараб жавоб топиш, яъни муаммони ижодкорона таҳлил қилиш, билимларни ўзлаштириш ва излаш, муаммонинг ечимига янгича ёндашишдан иборат.

«SCAMPER»– бу:

S— Substitute (алмаштириш).

C— Combine (бирлаштириш).

A— Adapt (мослаштириш).

M— Modify/Magnify (модификациялаш, катталаштириш).

P— Put to Other Uses (бошқача қўллаш тавсияси ёки бошқа соҳаларда қўллаш).

E— Eliminate (бартараф қилиш ёки минимумгача ўзгартириш, қисқартириш).

R— Rearrange/Reverse (тартибини ўзгартириш).

SCAMPER методи қўлланилишини куйидаги намунада кўриб чиқамиз. Талабалар кичик гуруҳларга бўлинади ва уларга «Глобаллашув даврида видео маърузалардан фойдаланиш имкониятлари» мавзусидаги кейс тақдим этилади.

«Ҳозирги глобаллашув даврида интернет таромағи орқали реал вақт тизимида ўқитиш тезлик билан ривожланиб бораётган таълим олиш турларидан бири ҳисобланмоқда. Масофавий таълим тизими ихтиёрий масофадан ҳеч бир тўсиқларсиз таълим бериш ва таълим олиш имкониятини яратади. Мутахассисларнинг таъкидлашича, анъанавий таълим тизимига нисбатан реал вақт тизимидаги масофавий таълим тизимида ўқитиш самарадорлиги юқорирокдир³ (Меанс, Тояма, Мерфи, Бакия ва Жонс, 2013).

Тюторлар осонлик билан ўқув материалларини, яъни визуал презентациялар (тақдимотлар) ва видео маърузаларни ўқувчига тармоқ орқали керакли форматда жўнатишлари мумкин. Бундан ташқари интернет тармоғи орқали реал вақт тизимида таълим олаётган талабага сайтга рўйхатга олингандан сўнг турли электрон кутубхоналар ва видео маърузаларга кириш имконияти берилади.

Кифуентес ва Лентс (2009) видео маърузаларнинг афзалликларини куйидагича таърифлайди: «Анъанавий маърузаларга ўхшамаган ҳолда, талаба видео маърузани кўриб тинглаётганда, уни ҳоҳлаган жойида тўхтатиб, яна қайта эшитиб, тушунмаган материаллари бўйича бошқа материаллардан фойдаланган ҳолда яна маърузани давом эттириши мумкин⁴».

Бундан келиб чиққан ҳолда, видео маърузалар бир неча маротаба кўришга мўлжалланган. Анъанавий маърузаларда эса видео маърузалар маърузачининг руҳсати билан кўрилади ва вақти албатта чегараланган.

Реал вақт тизимидаги масофавий ўқитиш тизимида видео маърузалардан фойдаланиш энг самарали ўқитиш усулидир. Мисол келтирадиган бўлсак, Ванг (2008) Тайванд давлатида 10 йил медицина соҳасида ўқиб, онлайнда ўқитилаётган тиббиёт бўйича видео маърузалар ёрдамида аҳоли орасида тиббий хизматни яхшиланганлигини айтади. Яна бир мисол, Жанубий Кореянинг пойтахти Сеул шаҳрида жойлашган Чунг- Анг университетида ҳар бир фан бўйича онлайн электрон синфи (e- class) мавжуд. Фанга қатнашишга рўйхадан ўтган талаба «e-class» га ҳам кириш ҳуқуқига эга бўлади. Ушбу «e-class» да нафақат Microsoft Power Point дастурида қилинган презентациялар балки, видео маърузалар, уй вазифаси топшириқлари ҳам мавжуд. Дарсга маълум сабаб билан қанаशा олмаган ёки дарсни яхши ўзлаштира олмаган талаба «e-class»га кириб видео маърузалардан фойдаланиши мумкин⁵. Юқорида тақдим этилган кейсни «SCAMPER» креатив усули ёрдамида ечадилар.

SCAMPER креатив таълим усули	
SUBSTITUTE (АЛМАШТИРИШ)	анъанавий таълим билан алмаштиришимиз мумкин
COMBINE (БИРЛАШТИРИШ)	анъанавий ва электрон таълим бирлашуви
ADAPT(МОСЛАШТИРИШ)	анъанавий таълим тизимида нисбатан реал вақт тизимидаги масофавий таълим тизимида ўқитиш самарадорлиги юқорироқдир
MODIFY/MAGNIFY (МОДИФИКАЦИЯ БОШҚА ТУРИ (ХОЛАТИ))	аралаш таълим (blended learning) дан фойдаланиб таълим жараёнини давом эттириш
PUT TO OTHER USES (БОШҚА СОҲАЛАРДА ҚўЛЛАШ)	Ванг таъкидлашича медицина соҳасини видео маърузалардан фойдаланиб ўқитилаётгани аҳоли орасида тиббий хизматни яхшиланганлигини айтади
ELEMINATE (ҚИСҚАРТИРИШ)	талаба масофавий таълимда берилётган видео маърузалардан фойдаланиб дарс машғулотларини ортиқча сарф ҳаражатсиз ўзлаштириши мумкин
REARRANGE/REVERSE (ТАРТИБИНИ ЎЗГАРТИРИШ)	агар талаба видео маърузалардан фойдаланиб ўқиш имконияти бўлмаса албатта анъанавий таълимда ўқиши мумкин

Ушбу креатив усулни қўллаш натижасида талабалар берилган муаммонинг ечимини ижодий ёндашувлар асосида топишга ҳаракат қиладилар, жумладан, муаммога йўналтирилган саволларни тўғри қўллай билиш, янги ғоялар яратиш, муаммонинг ечимини ижодкорона таҳлил қилиш ва асл ечимни топиш каби мақсадларга эришадилар.

«SCAMPER» методи етарлича оддий, лекин биринчи қарашда бошқача туюлиши мумкин. Шу нарсани тушуниб олиш керак-ки, бу метод шаблонни парчалашни, муаммолар ечимини топишнинг янги усулларини излаш ва мавжуд ечимлар ҳамда ғояларга асосланган янги фикрлар генерациясини шакллантиришни белгилайди. Аммо бу методни тўғри ва самарали ишлатиш учун тажриба керак, бўлмаса ундан маълум бир самара олиш мураккаб.

Адабиётлар рўйхати

1. Турдиева М. Олий таълим муассасалари талабаларида педагогик тафаккурни шакллантириш. –Т.:Низомий номидаги ТДПУ, 2008.-15-6
2. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 9
3. Means, B., Toyama, Y., Murphy, R., Bakia, M., & Jones, K. (2013). Evaluation of evidence-based practices in online learning: A meta-analysis and review of online learning studies. Washington, DC: Office of Planning, Evaluation, and Policy Development, U.S. Department of Education. Retrieved January 3, 2013 from <http://www2.ed.gov/rschstat/eval/tech/evidence-based-practices/finalreport.pdf>
4. Cifuentes, O. E., & Lents, N. H. (2009). Web-based learning enhancements: Video lectures through voice-over PowerPoint in a majors-level biology course. *Journal of College Science Teaching*, p.39, 38.
5. Позилова Ш.Х. Глобаллашув даврида видео маърузалар ёрдамида талабаларни таълим олиш имкониятлари, афзалликлари ва унинг таҳлили // Таълим технологиялари (ISBN 2181-0141). – Тошкент. 2015. – №6 (56). Б. 13– 16.